

Jochen Hellbeck : *Revolution on My Mind: Writing a Diary Under Stalin*, Harvard University Press 2006.

Německý historik Jochen Hellbeck, působící na Rutgers University ve Spojených státech, vydal pozoruhodnou novou knihu, která na základě studia deníků obyčejných občanů, žijících v Stalinově Rusku dosti podstatně přehodnocuje naše porozumění mentalitě tehdejší společnosti. S dr. Hellbeckem hovořil Jan Čulík v italské Sieně.

Právě jste vydal pozoruhodnou knihu v nakladatelství Harvard University Press. Jmenuje se *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin (Revoluce na mysli: Jak psali deníky za Stalina)*. O čem to je?

Ta knížka je o denících, které jsem za posledních patnáct let našel v ruských archívech – o intimních osobních denících, které psali sovětští občané ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století. Odhalují neočekávanou historii obrovského osobního angažmá v sovětské revoluci, která protirečí běžnému obrazu, jaký jsme si vytvořili o vztahu mezi režimem a občany v tomto období.

Takže je to v podstatě o vztazích jednotlivých občanů vůči tomu, co se dělo během revoluce?

Přesně tak. Konvenční obraz docela dobře shrnuje Orwellův román *1984*. V jedné z úvodních scén přichází Winston Smith domů a hledá místo, které není v záběru státní kamery. Otevře psací stůl, vytáhne zápisník a začne si psát deník. A explicitním účelem tohoto deníku je protivit se státu Velkého bratra. Deník začíná chaotickými poznámkami, ale během prvních vět si Winston vytvoří osobní hlas, jasné povědomí svého osobního já. Píše: "Nenávidím Velkého bratra, chci Velkého bratra usmrtit." Ta scéna vyjadřuje několik skutečností. Zaprvé, je nesmírně nebezpečné psát si za totalitního režimu deník. Zadruhé, jen výjimeční jedinci jako Winston Smith si psali deník. Zatřetí, deník si psali především jako gesto vzdoru, jejich cílem bylo zaujmout vzdorný postoj vůči státnímu pořádku. V souladu s tímto obrazem jsem očekával, tak jako mnoho jiných vědců, že lidé za Stalina nebudou psát deníky a že každý deník, který bude nalezen, bude výjimečný deník.

Je rozhodnutí psát deník za Stalina samo o sobě činem vzdoru?

Když jsem objevil první deník, to jsem očekával. Nalezl jsem ten deník náhodou, v jednom z nově otevřených archivů během období perestrojky. Byl to Lidový archiv v Moskvě. Jednoho dne jsem šel kolem a zašel jsem dovnitř, zaujalo mě jeho jméno – dosud jsem o tomto archivu nevěděl. Bylo to v roce 1990 a zaměstnanci archivu byli velmi nápomocní. Řekl jsem jim, že se zajímám o migraci z venkova do měst ve dvacátých letech dvacátého století a o osud rolnictva a oni reagovali: "Máme tady

dokument, který by vás mohl zajímat." Vytáhli krabici, otevřeli ji a v ní bylo množství zápisníků. Začal jsem číst a příběh, který jsem přečetl, mě oslnil.

Proč?

No, byl to příběh mladého vesničana, který se přistěhoval do Moskvy. Jeho problémem bylo, že to byl syn vesnického kulaka, kterému byl vyvlastněn majetek a který byl poslán do exilu. Jeho syn uprchl z rodné vesnice na Ukrajině a přišel do Moskvy. Ve svém deníku, který si začal psát v Moskvě, vyprávěl tento mladík příběh svého dvojího života. Předstíral, že je dělník. Utajoval svůj původ a snažil se přizpůsobit podmínkám života za Stalina. Na jedné straně líčí deník příběh jeho dvojího života. Ale je to daleko víc. Ten deník mu také sloužil jako prostředek k přerodu, k tomu, aby překročil propast mezi vnější maskou a svým vnitřním já. Ten mladík se opravdu chtěl stát osobou, o níž tvrdil, že jí je. To, byl přesvědčen, byl jediný způsob, jak se může zachránit. Nikoliv tím, že by se maskoval – věděl, že by ho dříve nebo později odhalili – ale opravdu tím, že by se stal osobou, kterou vnějškově předstíral, že je. Byl to fascinující příběh, protože jsem se jeho prostřednictvím dověděl něco jiného, než co jsem znal od Winstona Smithe a o životních podmínkách ve státě Velkého bratra. Příběh obsahoval informace o tom, že se autor deníku opravdu snažil stát se dobrým sovětským občanem, aby byl společensky přijatelný a aby získal seberepekt.

Lze to považovat za analýzu individuálního osudu ve vztahu vůči nějaké ideologii či ideologickému státu?

Ze začátku jsem považoval tento deník a jeho autora za okrajový případ. Pohlížel jsem na ně očima historika společenského vývoje a viděl jsem tento dokument kulakova syna, který se snažil o integraci do společnosti. Původně jsem chtěl začít hledat další dokumenty od dětí kulaků a zmapovat psychologický profil vyvrženců ve stalinské společnosti. Pak jsem začal nacházet další a další deníky. Některé z nich byly od společensky okrajových lidí, jako byl tento kulakův syn, avšak našel jsem také mnoho dalších deníků. A to, co mnoho z nich sdílelo, bez ohledu na sociální zázemí jejich autorů, byla touha patřit do této éry, obrovské úsilí pochodovat stejným krokem jako společenský kolektiv. Spolu s touto touhou šel ruku v ruce znovu a znovu strach z marginalizace, strach z toho, že nějakým způsobem nebude možné pro pisatele, aby patřil do této imaginární komunity. Často je účelem myšlenek, vyjadřovaných v deníku, snaha spojit oba póly a pisatele přivést do kolektivu.

Proč lidé psali tyto deníky? Přece museli vědět, že psát tyto záznamy je individualistické, a tedy podvratné? Byli si toho vědomi?

Ani ne. Když si píšete deník, abyste se naučili myslet společně s kolektivem, už to není individualistický projekt. Nečíníte to, abyste si zachovali svou autonomii, děláte to z opačného důvodu, abyste se dostali mimo hranice svého autonomního myšlení. Do té míry se zdá být psaní deníku společensky přijatelné. Avšak méně přijatelné je to, že mnoho těchto deníků je napsáno velmi upřímným způsobem, autoři se svěřují se svým strachem, se svými obavami, svěřují deníku nejrůznější tajemství. To je dost problematické. I když si to autoři deníků možná neuvědomují, za tyto myšlenky mohli tvrdě zaplatit.

A vy myslíte, že si to neuvědomovali?

Domnívám se, že si to mnozí neuvědomovali, protože si mysleli, že jsou dobrými občany. Cestovali po trase od starého k novému. Taková cesta musí začít někde ve tmě, aby bylo možno demonstrovat, že cestujete ke světlu, že se zlepšujete. A po cestě se zbavíte svých zlých myšlenek a stanete se čistšími, avšak než se těch myšlenek zbavíte, musíte je vyjádřit.

Než se podíváme na to, jakým způsobem se tito lidé snažili s režimem identifikovat, zeptejme se: Proč se chtěli se stalinským režimem identifikovat? Jaká byla jejich motivace? Čistě touha po přežití, anebo něco víc?

Je to směsice mnoha faktorů. Dovolte mi říci trochu více o denících, které jsem zkoumal. Všechno to jsou úvahové, sebereflektivní deníky, deníky lidí, kteří přemýšlejí o tom, kým jsou ve vztahu k širšímu světu. Nezabýval jsem se cestovními deníky, ani jsem nestudoval deníky těch autorů, kteří psali různé volné poznámky pro literární texty, na nichž pracovali, a deníky nemají bezprostřední autobiografickou relevanci. Ani se nezabývám deníky, které jsou kronikou každodenního života, kde v líčení chybí autorova osobnost. Analyzoval jsem pouze deníky, které mají sebereflektivní charakter. Těchto deníků jsou tři druhy. Jeden typ píší příslušníci buržoazní inteligence. Byli to členové vzdělaných vrstev a za sovětského režimu byli podezříváni. Koncem dvacátých a začátkem třicátých let byli stále intenzivněji, v souvislosti s kulturní revolucí, terčem útoku, v souvislosti s mobilizací proletářských spisovatelů a s útlakem všech osob, podezříváných, že to jsou "buržoazní" třídní nepřátelé.

Celá řada autorů deníků si v této situaci psala deník, aby napomohla svému přerodu z buržoazního člověka v proletáře. Přitom se snažili zbavovat se "starých" a "zbytečných" myšlenek a zvyklostí. Zadruhé, vzato chronologicky, existují deníky, ty pocházejí zejména z konce dvacátých let a ze začátku třicátých let, jejichž autoři byli mladí lidé, často vesničané s minimálním vzděláním. Zdá se, že někteří z nich si začali psát deník, protože chodili v továrnách a na stavbách během sovětské industrializační

kampaně na literární semináře. Profese spisovatele byla touto dobou nesmírně uctívána, spolu s profesí inženýra, a tak se každý mladý člověk chtěl stát spisovatelem. Zapisovali se do literárních seminářů, kde se jim dostalo základních informací o tvůrčím psaní. Mnoho těchto spisovatelských učňů mělo vysoké ambice. Chtěli se stát samostatnými spisovateli. Právě na těchto seminářích jim bylo řečeno, ať si píšou deník. Tyto deníky se někdy vyvinuly ve skutečné osobní laboratoře, kde stále ještě naleznete otisk původního literárního zadání, ale během psaní se tyto deníky proměnily v charakteristicky osobní projekty.

Třetí skupina je deník komunisty. To jsou deníky, jejichž autory byli komunisté, o nichž se očekávalo, že to budou nejctnostnější občané sovětské říše. Jejich povinností bylo být vzornými občany. Dávali příklad, jak mají lidé žít v sovětské společnosti, kde mimo sféru veřejných činností neexistuje žádná soukromá sféra. Člověk měl být jedinou, socializovanou osobou. Očekávalo se, že váš veškerý vědomý i nevědomý život bude sloužit společnosti a budete realizovat zákony historie. Pro komunisty bylo psát si deník přirozenější, protože to pro ně byl nástroj soukromého dohledu nad sebou samým. I tito lidé většinou psali více, ne méně, když se stali terčem podezření. Když se k nim přiblížila kampaň čistek anebo když se stali obětí čistek, tito lidé se obraceli k svému deníku, v němž se ospravedlňují a brání, ale také se niterně sami zkoumají ve snaze objevit v sobě starého člověka, kterého chtějí vyhnat. A tak v určitém smyslu lze jejich deníky číst jako vlastní, soukromé monstrprocesy. Mnoho těchto lidí uvažuje historicky, což také znamená, že uvažují v rámci vlastního pokroku od starých forem myšlení a bytí k formám novým. A i oni jsou přesvědčeni, že jejich "stará", "buržoazní" osobnost, kterou pocítují v sobě, musí zemřít, aby se mohl narodit nový, socialistický člověk.

Takže je deník určitou formou "vyhánění d'ábla" z vlastního těla.

Přesně tak.

Kde tedy vidíte společného jmenovatele? Jaký vztah má jednotlivec při tomto "vyhánění d'ábla" z vlastního těla k novým požadavkům společnosti obecně?

Jednou ze skutečně pozoruhodných skutečností, kterou jsem zjistil při četbě těchto deníků, je, že mnozí jejich autoři neměli jasné vědomí, co po nich společnost vlastně chce. Zdá se, že ty deníky byly všechny do značné míry dokumenty, které jejich autoři vytvořili podle vlastních představ a vlastního vědomí. Opakovaně si autoři deníků stěžují, že neexistují žádné etické směrnice, jak žít v socialistické společnosti. Strana má sice celou řadu praktických doporučení, požadavků, apelů, ale neposkytuje etický kód, něco podobného tomu, co by poskytovala církev. Vzhledem k tomu, že tito lidé

nemají etické směrnice, obracejí se ke svým vlastním deníkům a snaží se definovat vlastní preskriptivní etiku.

Takže je to vyjádření nejistoty. Něco se od nich chce, ale oni nevědí, co to je?

Přesně tak. Byla to doba, která byla charakterizována velkým množstvím nejistoty. Je definována všeobecně sdíleným pocitem: "Musíme být dobrými komunisty, musíme být stoprocentně čistí," ale jak toho dosáhnout, jak přeskočit tu propast, a zda je to vůbec možné – to naprosto není jasné. Například, v případě onoho prvního autora deníku, toho kulakova syna, který přišel do Moskvy a předstíral, že je proletářského původu, teoreticky i on by se mohl stát dobrým komunistou. Když projevíli synové, dcery či manželky kulaků svou "upřímnou a stoprocentní" oddanost sovětskému státu (to bylo součástí zákona), mohli získat plná občanská práva.

Otázkou ovšem zůstává, jak dokázat takovou upřímnou oddanost. Zákon nařizoval, že musíte pět let pracovat pro sovětský stát. Takže po pěti letech upřímné práce pro stát jste mohli dostat rozhřešení. Avšak, vzhledem k tomu, že ve straně vládlo podezření, že všichni tito lidé jsou ve skutečnosti maskovaní pokrytci, nenapravitelní kulaci, jak dokázat, že to člověk myslí upřímně? V případě tohoto kulakova syna vidíte, jak využívá svého deníku k tomu, jak zkoumá, kým ve skutečnosti je, jaké síly – dobré, proletářské, pokrokové, anebo zpátečnické, sobecké a zlé – vysvětlují jeho "psychologii". Mnoho jiných autorů deníků zažívá obdobnou nejistotu: chtějí patřit do nového věku a přesto, v dobové atmosféře honu na čarodějnice, mají vážnou obavu, že by mohli být vyhnáni z kolektivu. V denících, které jsem studoval, se opakovaně objevuje motiv průvodu. Autoři deníků touží být v pochodujícím kolektivu. Kolektiv obyčejně hromadně pochoduje kolem vás a vy jste z něho vyloučeni. Komunisté, kteří jsou podezříváni, komunisté, kteří se stali obětí čistky, si pustí rádio a toužebně naslouchají kolektivu sovětského lidu a jeho jednohlasnému volání "Hurá!" Poslouchají s nadšením a se závistí o rekordní sklizni ve večerním zpravodajství a mají pocit: "Toto je hrdinský věk a já nejsem jeho součástí."

Takže to přijímají? Ani na okamžik je nenapadne, že je to všechno podvod, propaganda a tak?

Přijímají to. Je to docela složité. Dělají mechanicky to, co se od nich očekává. Mnoho z nich má pochybnosti, ale nakonec převládnu vždycky dva faktory: touha se účastnit a dále přesvědčení, že budoucnost vyřeší všechny současné problémy a nerovnosti. Někteří autoři deníků píšou, že je Stalin obrovskou deviací, že je to tyran, ale budoucnost tuto deviaci opraví. Mají neotřesitelnou víru, že historie napraví všechny tyto chyby, které se dají vysvětlit pomocí dialektiky, a tak se zase stanou zákonem. Takže historická dialektika je pro ně výborným nástrojem, který jim

umožňuje vyjadřovat obavy a nejistotu, ale zároveň je i překonávat. Deník se tak stává rozsáhlým bojištěm, na němž se odehrává boj o budoucnost.

Oni přijímají nový status quo, i když nutně ani nevědí, co to je? Řekl jste, že to byla velmi násilná společnost. Zmínil jste se o tom, že tito lidé toto násilí dokázali "zvnitřnit" Můžete ten proces vysvětlit?

Stalinova éra byla velmi zvláštní dobou, proto bych nechtěl generalizovat a říkat, že tyto deníky, které vznikaly po celou dobu sovětské éry až do roku 1991, jsou všechny psané stejně. To vůbec netvrdím. Ty deníky, které jsem studoval já, osvětlují situaci v meziválečném Rusku, v letech 1917 až 1941, a to především v třicátých letech. Kromě toho také hovoří k sociální a politické situaci v meziválečné Evropě jako celku. Avšak když se podíváme pouze na sovětský kontext, třicátá léta jsou definována horlivým utopickým přesvědčením. Režim prohlašoval, že za pomoci soustředěné vůle všech svých stoupenců dokáže za délku jednoho lidského života vybudovat novou, dokonalou společnost. Takže budovatelé měli být sami svědky komunistické budoucnosti.

Zároveň však používal tento režim obrovského množství násilí vůči každému, kdo se nebyl na tomto utopickém projektu ochoten podílet. Všichni, kdo se nebyli ochotni angažovat, byli označeni za nepřátele a v podstatě měli být zlikvidováni.

Vidím tady etický problém. Jestliže bylo násilí zcela viditelné a pokud bylo pro občana podmínkou, že přijetím nové společnosti musel přijmout i její násilí, nevyplývá z toho pocit viny?

To násilí bylo součástí utopické premisy této éry a také je součástí přesvědčení, že lidé žijí v nepřátelském prostředí. Pocit, že sovětský projekt byl ohrožen, byl docela reálný. Viz vznik fašismu, který Stalin opožděně zaznamenal, viz nejméně desetiletou přípravu sovětského státu na válku. A také si musíme uvědomit, že svět postihla světová hospodářská krize, které poskytla další důvěryhodnost vznikajícímu sovětskému státu. Toto je širší scénář. A v tomto kontextu lidé jaksí byli schopni to násilí přijmout. Naturalizovali si ho. Přijímali ho jako legitimní politický nástroj. Akceptovali, že žijí ve velmi násilné době. Mnoho lidí to násilí nijak nezpochybňovalo. Měl bych dodat, že po celé Evropě tehdy mnoho intelektuálů podporovalo to, čemu říkali "revoluční násilí". Avantgardní umělci podporovali násilí jako prostředek, jímž bylo možno proniknout k novým estetickým zážitkům. Lidé jako Walter Benjamin, političtí myslitelé, podporovali násilí jako očištný prvek, jako nástroj revoluční politiky. To byl širší kontext, v jehož rámci mnoho docela obyčejných občanů přijímalo násilí a praktikovalo stejné násilí. Režim jim vstupoval do života velmi násilným způsobem a oni používali násilí k tomu, aby ze svého těla a

duše odstranili vše staré a přiměli se k znovuzrození. Tato povinnost změnit se by pravděpodobně nebyla tak přesvědčivá, kdyby nebyla vyhlášována v nenásilném prostředí.

Nebylo to tak trochu jako náboženské sebebičování?

Metaforicky ta analogie funguje. Některé ty deníky lze číst skoro jako jesuitské texty, například od Ignáce z Loyoly. Analogie s puritánskou společností by možná fungovala ještě lépe. Puritáni vznikli historicky po reformaci a po náboženských pokusech vytvořit nové já. Byli to radikálové, kteří prosazovali protestantský etos, v jehož rámci usilovali o bezprostřední vztah mezi křesťanským věřícím a Bohem. Také prosazovali sebeočistňování a používání deníku. Ale i když psaní deníků používala puritánská i sovětská společnost, cíle se od sebe podstatně odlišovaly. Pro puritána znamenalo to, že odhalí své hříšné já, že bude spasen. Člověk jako padlá, hříšná bytost nedokáže překonat svou hříšnou podstatu, ale může se spolehnout na boží milost a na posmrtný život v ráji. Avšak komunismus a stalinská éra se radikálně odlišovala. V komunistické společnosti záleželo na životě na tomto světě, nikoliv až po smrti. Jako komunista bylo vaší povinností budovat dokonalou budoucnost, měli jste v historii jednat, nikoliv jen přemýšlet a dumat, jako Hamlet. Očekávalo se od vás, že vystoupíte ze svého spisovatelského kabinetu, vstoupíte do společenského života a budete aktivistou. Do určité míry režim podporoval psaní deníků, pokud tato činnost podporovala "práci na sobě samém", což bylo v té době široce užívané heslo. Ale v očích komunistů byl deník plný dvojznačnosti, protože bylo zjevné, že je to osamocená záležitost, člověk píše deník odříznut od kolektivu, u jeho pisatele mohly vznikat individualistické nálady, dávalo to přednost myšlení před činy; a psaní deníku nebylo možno ovládat. Právě z těchto důvodů sovětská tajná policie NKVD měla deníky velmi ráda a nacházela v nich množství nekonformních myšlenek. Důkazem toho je, že mnoho pasáží v denících, které byly nalezeny v archivech KGB, je červeně podtrháno.

Co například agenti NKVD podtrhávali?

Mnoho věcí. Například podtrhávali věty, vyjadřující pochybnosti, jako když někdo pochyboval nebo zesměšňoval to, co vyšlo v deníku *Pravda*. To je samozřejmě podtrženo. Ale oni podtrhávali i naprosto loajální výroky, jak se to stalo básnířce Olze Bergholzové, jejíž deník NKVD zkonfiskovala, když byla básnířka v roce 1938 zatčena. Po půl roce věznění byla propuštěna a její deník jí byl vrácen, a pak viděla ve vlastním deníku, co v něm prokurátor NKVD podtrhal. Podtrhal to, že Bergholzová v deníku vyjadřovala smutek nad úmrtím Sergeje Kirova. Kirov byl zavražděn v prosinci 1934 a ve svém deníku po něm Olga Bergholzová velmi truchlila. Prokurátor tyto pasáže interpretoval jako něco, co napsal pokrytec, politická kontrarevolucionářka

a nepřítel, který se skrývá pod maskou bolševismu. Byl přesvědčen, že jsou ty výrazy smutku neupřímné.

To je ale paranoidní?

Je to paranoidní, ale je to v logice stalinského uvažování. Bergholzová byla zatčena v prosinci 1938. Začátkem toho roku bylo mnoho komunistů, kteří se stali obětí čistek v roce 1937, pokud byli ještě naživu, rehabilitováno. Argumentace pro jejich rehabilitaci zněla, že je nespravedlivě obvinili nepřátelé sovětského lidu, kteří se záměrně maskovali jako příliš nadšení bolševici. A tak začala nová čistka, která se explicitně zaměřila na ty občany, kteří vypadali jako nejloajálnější, nejstražitější stoupcí sovětského režimu

Takže když jste upřímně obdivovali režim, to znamenalo, že jste vlastně zrádce.

Mohlo to znamenat, že jste zrádce. Hledali důkazy, které by to potvrdily. Ale byly jste podezřelí. Znamená to, že už nebylo možné vyjadřovat upřímně své pocity a Olga Bergholzová identifikovala tento problém velmi jasně. Jak poznamenala v jednom ze záznamů po propuštění z vězení, od nynějška už pro ni bylo nemožné, aby si psala opravdový, upřímný deník, jestliže na každém kroku musela uvažovat o tom, jak bude její záznamy interpretovat podezřívavý prokurátor. Deník si psala dál, ale když ho čtete, máte jasný pocit krize, částečně ztratila svou víru v sovětský stát.

Docházelo při těchto procesech k sebeobelhávání?

Otázkou je, co myslíte sebeobelháváním. Mohl byste říct: Ano, tito lidé byli obětí sebeklamu, protože si neuvědomovali, že se svými činy před očima režimu nedokáží očistit. Ale myslím, že bychom neměli tyto dokumenty číst jen jako politická prohlášení, jako pokusy přesvědčit stát, že jsou loajální a že si zaslouží plnou integraci do nové společnosti. Kdyby byly ty deníky psány pouze s tímto cílem na mysli, jejich autoři by se je snažili dát k dispozici režimu. Ale většina z nich to neučinila, nechali si své deníky pro sebe. Silnější motivací bylo pro ně postavit se na stranu revoluce a historie a uvažovat o tom, kdo oni sami jsou jako jednotlivci. Tato morální objevitelská cesta je velmi obdivuhodná. Deníky nám tak sdělují leccos o výšinách morálního myšlení i o osobní disciplíně, která, jak se zdá, charakterizovala tuto éru, stejně jako všudypřítomné násilí a teror. Vidíme, že je revoluce jevem, který je větší než samotný bolševický režim a jeho politické cíle. Tito lidé přijímají onen intenzivní příslib revoluce, onen příslib jistoty, obnovy a naprosté dokonalosti. Do určité míry se tento příslib stal skutečně realitou, zejména pro nevzdělané mladé lidi, kteří získali bezprecedentní přístup ke vzdělání a k sociální mobilitě. Jak se vpisují do toho, o čem jsou přesvědčeni, že je to historická éra, také jsou přesvědčeni, že problémy, které jasně vidí, jsou jen dočasnými rozpory, které zmizí.

Na zdejší semináři jste se zmínil o deníku jedné starší ženy, která měla mladého milence. Můžete nám závěrem říci něco o jejím případě?

To je zajímavý deník, jeho autorka se jmenovala Zinajda Děnisevskaja. Na jejím případě je opravdu zajímavé to, že si začala psát deník v roce 1900, když jí bylo třináct. Byla členkou ruské inteligence, narodila se ve vzdělané rodině v provinčním městě Voroněži a později se stala učitelkou. Intelektuálně byla dobře vybavena k tomu, aby dokázala kriticky pochopit svou éru. V určité době, kolem let 1905-1907, flirtuje s extrémně individualistickými postoji, nietzschovsky. Chce ze sebe vytvořit "novou ženu", kterou by nikdo neovládal, zejména ne muži. Ale zároveň touží po lásce a po muži – partnerovi. Kromě občasných stížností na špatný zdravotní stav je její deník plný všeobšáhleho pocitu samoty.

Když došlo v roce 1917 k revoluci, původně ji přivítala. Byla přesvědčena, že se společnost zlepšuje a chtěla se k ní přidat. Věřila v myšlenku sjednocení a přijala socialistickou myšlenku bratrství.

Avšak bolševiky odmítala, protože byli podle její zkušenosti cyničtí, chtiví moci a v politice nesmírně krutí. Obviňuje je, že vyvolali občanskou válku, nenávisť a rozdělili společnost, a distancuje se od nich. Pracuje však dál, protože má poslání jako členka inteligence, má pocit, že musí vyučovat nevzdělané, "temné" masy. Proto odejde na experimentální statek na ruském venkově, chce tam dělat práci pro lidi a pro Rusko, chce obyčejné lidi vzdělávat.

Během všech těchto let stále hledá, stejně jako to činila v mládí, všeobšáhlou politickou filozofii. Chce spojit svůj život s potřebami společnosti a historie. To je úkol, který je důsledkem jejího pocitu poslání jako členky inteligence – je to přímou součástí postojů ruské inteligence v 19. století.

Pozoruhodné je, že koncem dvacátých let tato žena ztotožní tento svůj světový názor, a naději a jistotu, který jí tento názor dává, s komunistickým režimem, který ona až dosud odsuzovala jako sílu, která lidi rozděluje a která rozbila ruskou společnost. Tato její konverze má mnoho co společného se Stalinovým scénářem: se začátkem překotné industrializace a kolektivizace zemědělství, s pocitem, že i když je politika nesmírně násilná, a v mnoha ohledech špinavá, je neodolatelně mocná a zdá se, že přináší výsledky. Vypadá to, že Rusko je uprostřed skoku do budoucnosti. Zdá se, že se Rusku podařilo konečně odstranit dlouhodobou kletbu zaostalosti. Zejména symbolika stalinského režimu je tak efektivní, že tato vesnická učitelka už nechce být jen na okraji. Chce skočit doprostřed dění a rezolutně se postaví proti svému bývalému prostředí inteligence, které nyní odmítá jako "starou", "buržoazní" inteligenci. Ona

naopak chce nyní být u mladých lidí, kteří budují kolchozy, chce být s těmi, kdo jsou aktivní, kdo jdou do ulic, agitují a prosazují nový život.

A v tomto kontextu se zamiluje do mladého muže (který je o 16 let mladší než ona), kterého zná už dlouho, protože to býval její student a učeň na experimentální farmě. Ten mladý muž se jmenuje Aljoša. V minulosti se vysmívala jeho hrubým způsobům. A bylo mu ho líto, že je tak neohrabaný. Teď se do Aljoši zamilovala. Dělá na ní dojem svou rozhodností, svým aktivismem, svým vitalistickým duchem. Tyto vlastnosti nějak překonají jeho nedostatky. Vezmou se. Ale jejich společný život nefunguje, ona si to brzo uvědomuje. Pro ni jako pro osobu z jiné éry a generace je nemožné, aby žila s tímto poněkud jednoslabičným komunistou, který nesdílí její pocity lásky, který se nechce podílet na tradičním romantickém vztahu, který dává přednost fyzické a nedokáže hovořit o lásce. Mezi oběma těmito partnery dochází k mnohonásobným, fascinujícím nedorozuměním.

Myslíte, že tento milostný vztah je metaforou jejího vztahu ke společnosti?

Absolutně. Chce splynout se s novou stalinskou společností a toto splynutí je vyjádřeno jejím vztahem k Aljošovi. A otázka, zda dokáže žít s Aljošou, se pro ni proměňuje v otázku, zda dokáže nalézt domov v sovětském systému.

A nedokáže?

Ale dokáže. Dohodnou se na tom, že se rozejdou. Oba mají pocit, že spolu nemohou žít. A i když je zase sama, je mu vděčná. Nyní se on stal politicky jejím učitelem. Ona bývala kulturně jeho učitelkou, ale teď se stala jeho studentkou. On ji naučil, aby se vůči sobě chovala nekompromisněji a aby více přijímala skutečnost. Také se naučila věřit v komunistickou budoucnost, aniž by vznášela příliš mnoho otázek. Ve skutečnosti ona i nadále vznáší velmi bolestné otázky, ale nachází na tyto otázky uspokojivé odpovědi. A tak skutečně nachází domov v novém sovětském systému. S velkým nadšením začne vyučovat mladou generaci sovětských vědců, je školitelkou doktorských prací na poněkud podivná témata, jako je například "dialektika slepičího vejce". A všechna tato její práce náhle končí jejím úmrtím v roce 1933. Žila ovšem ve Voroněži, uprostřed regionu černozemě, ruské obilnice, která byla silně postižena hladomorem v letech 1932-1933. Bylo jí 45 let, když zemřela.

Není jasné, zda zemřela hladem anebo na nemoci, měla mnoho zdravotních problémů. Ale pokud zemřela na nějaké nemoci, ty nemoci se jistě zhoršily v důsledku nedostatku potravin. Nedostatek potravin se zhoršil v důsledku skutečnosti, že ústav, v němž pracovala, byl v roce 1932 uzavřen, v souvislosti s politickým vyšetřováním. Údajně bylo v ústavu odhaleno kontrarevoluční spiknutí, institut byl uzavřen a všichni

jeho zaměstnanci byli propuštěni. To znamenalo, mimo jiné, že přišli o lístky na potraviny, které byly pro přežití v té době životně důležité.

A přesto, tato žena až dokonce si udržovala přesvědčení, že tragické události jejího života jsou jen dočasnými problémy anebo jen osobními tragediemi, které nijak neovlivňují "celkový obraz" a které ji neodradí od její nově nalezené víry, kterou si chce udržet stůj co stůj.

Je opravdu pozoruhodné, že tváří v tváří těmto strašlivým okolnostem lidé dokázali vyjadřovat víru v nový systém.

Ano, je to pozoruhodné. Myslím, že částečně to vysvětluje dialektika. Když se zamyslíte nad marxismem podle toho, jak se prezentoval, jeho nekonečná schopnost "racionalizovat" události a procesy, velké i malé, je to vlastně nějakým způsobem velmi atraktivní, zejména když si uvědomíte, že v celé meziválečné Evropě probíhalo hledání vůdčího světového názoru a úsilí o sociální integraci.

A kromě toho existoval pocit, že po světové hospodářské krizi buržoazní svět končí. Zdálo se že socialistický svět je budoucnost. V tomto kontextu mnoho autorů deníků důsledně marginalizovalo, umenšovalo, své individuální, kritické postoje.

To neznamená, že byli hloupi. Viděli mnoho věcí a velmi je to trápilo. Nakonec mnozí z nich marginalizovali vlastní postoje nejen proto, že režim vyvíjel obrovský tlak na ty, kdo by chtěli vyjádřit odlišné názory. Šlo o víc než jen o politické tresty, hrozily také podstatné sociální a morální tresty: ostrakizace, vyloučení ze společnosti, a nakonec vyloučení z historického společenství budovatelů zářné budoucnosti.

Tak u autorů těchto deníků existovala hluboce niterná, morální dimenze té jejich touhy patřit do společnosti, jíž jsme si dříve, bez studia těchto deníků, nemohli být vědomi. Viděli jsme jen politickou stránku věci a mysleli jsme si, že to určuje všechno. Domnívali jsme se, že sovětští občané se většinou vůči obecnějším cílům revoluce stavěli cynicky. A teď tyto dokumenty ukazují, jak angažovaně se tito lidé stavěli vůči své komunitě i vytváření světové historie.